

פּוֹתַח דָּבָר

החוברת המונחת לפניכם הנה גיליון מס' 2 של כתב העת טבור, המשלב מחקרים עדכניים מהארץ ומהעולם בתחומי היסטוריה, תרבות, חברה והגות של מרכז אירופה.

חלקו הראשון של כתב העת מוקדש ל"פשע ושיגעון בגרמניה המודרנית". המאמרים הנכללים בחלק זה מאירים מזוויות שונות על מערכת היחסים ההדוקה והמורכבת בין גבולות החוק לגבולות הנורמליות, בהקשר ההיסטורי של גרמניה המודרנית בחלוף המאה ה-19 ובעשורים הראשונים של המאה ה-20. כפי שמציינים אשכנזי, גרינברג ולוי במאמר הפתיחה, "מסגרת זו של זמן ומרחב אינה מקרית כמובן. קשה להעלות על הדעת אומה נוספת בעת המודרנית שקורותיה הוסברו בידי רבים כל כך כתוצר של טירוף ופשעים". באותה מידה זהו גם ההקשר ההיסטורי הרלוונטי להציג את "האפשרויות הגלומות במחקר העדכני של היחס לפשע ולשיגעון בעידן שאחרי פוקו".

פשע ושיגעון, כליהם שלובים זה בזה בתפיסת העולם האירופית המודרנית, שמסורת ההשכלה בלבה: כאשר החוק נתפס כתבוני ואוניברסלי – מעבר לגבולותיו לא מצוי אלא האנטי-תבוני, שהוא תמיד היוצא מן הכלל.¹ והנה, כמוקד תחושת משבר עמוקה שאפיינה את מרחב התרבות הגרמנית במאה ה-19 וכיתר שאת לאחר מלחמת העולם הראשונה, עמדה התפרקות החוק התבוני מנכסיו האוטוריטטיביים; כתוצאה מכך נפרצו גבולות הרציונליות. הייתה זו תקופה שבה הזמן עצמו, אבן השתייה של לכידות החוויה האנושית, התגלה כייחודי וכסובייקטיבי, תלוי נקודת מבט ומיקום.² תחושות אלו האיצו את העיסוק האינטלקטואלי, הפוליטי והתרבותי במה שמצוי מעבר למערכת התבונית-חוקית – דהיינו, הסובייקטיביות האיר-רציונלית והאנטי-נומיסטית. לא בכרי השימוש הקרוב במטפורות של פשע ושל שיגעון הגיע לשיא במסגרת הדיון התרבותי של גרמניה בתחילת המאה

ה־20. כך, למשל, הגדיר ולטר בנימין בכתביו המוקדמים את התודעה האמפירית כ"שיגעון". עבורו: "האדם המכיר, התודעה האמפירית המכירה, הוא מעין תודעה משוגעת", רוצה לומר זה המצוי מעצם טבעו מחוץ לחוק.³ זאת ועוד, גם הביולוגיזציה של השיח הנפשי, שהייתה במרכזו של ויכוח משפטי ורפואי ער באותה תקופה – כפי שמראים מאמריהם של אנגסטרום וסימפסון בחוברת זו – יכולה להיות מובנת על רקע תפיסת העולם החילונית-מודרנית שהפכה את היוצרות: בעוד שהטבע עצמו הפך מכני ודומם, הנפש האנושית נדמתה לאתר התפרצות געש של חיות, יצרים, טבע, יופי ואימה.⁴

האסטרטגיות של התקופה נחלקו בין אלו ששאפו להיענות לדרישות הנפש החיה (כך למשל לודוויג קלאגס ובאופן אחר רודולף שטיינר⁵), המורדת בכפייה ובאלימות שהתרבות הבורגנית מפעילה עליה, ובין אחרים שרצו בהכפפתה המחודשת של הנפש החיה לסדר החברתי של החוק והתבונה. על רקע זה, כפי שמראה מאמרו של וובר, עבור המיתולוגיה הנאצית חוויית המלחמה הייתה המציאות הנורמטיבית מנקודת מבטה של הנפש החיה, ואילו החוקה הבורגנית-ליברלית (יהודית) הוויימאריאית אויכתה המושבעת. מאמרו של נוימן מראה שגם ההפך היה נכון: המציאות הנורמטיבית הבורגנית-ליברלית של ויימאר עודדה תרבות של נוכלות כ"משחק" המטשטש את גבולות החוק והנורמטיביות, בדומה למה שפרויד כינה "מערכת הילולות של הפקרות בתוקף החוק שצביון העליונות טבוע בהן".⁶ כאן, על פי נוימן, הנוכלות הפכה את ה"פילוסופיה של הכאילו" לביטוי יומיומי. לפי נקודת מבט זו, נוכלות בתקופת ויימאר היא נקודת מפתח חדשה להבנת יחסה של התרבות החילונית-המודרנית לעברה התאולוגי: מה שמתחיל כציווי הפאוליני "על כן יהיו אלה שיש להם נשים כאילו אין להם; יהיו הבוכים כאילו אינם בוכים; השמחים כאילו אינם שמחים; הקונים כאילו אינם בעלי קניין; והנהנים מן העולם הזה כאילו אינם נהנים ממנו, כי חלוף תחלוף צורת העולם הזה" (קורנתיים א', 7, 29-31, התרגום החדש), מסתיים ב"נשף מסכות", אם להשתמש בלשונו של דניאל בווארין.⁷ באותה רוח, תודעה חדשה המטשטשת גבולות, הכופרת בכללים החברתיים, החוצה גדרות ותחומים, שאותה הגדירו הוגים פוסט-מודרניים כמו דלו (Deleuze) וגואטרי (Guattari), יכולה להיחשב כהמשכה של גישה חילונית-תאולוגית כזו.⁸

חלקו השני של כתב העת מכיא בפני הקורא את פרי מחקריהם העדכניים ביותר של חוקרים ישראלים ממוגון תחומים – אמנות, ספרות, הגות יהודית ופילוסופיה. אם עלינו להגדיר את המשותף למאמרים הללו, זהו האופן שבו הם מבטאים בדרכים שונות ומגוונות מסורת של "התקפה נגד הגבולות".⁹ במסגרת משותפת רחבה זו, מאמרה של טל דקל מוקדש לאמנות של נשים

יוצאות המדינות הקומוניסטיות לשעבר, בהקשר של הגירה ופליטות. באמצעות ניתוח אמנות חזותית של קשת אמניות מייצגות, דקל מצביעה על הדלימיטיציה והרה-לימיטיציה המתרחשות בעת ובעונה אחת בכל הקשור לתפיסת הזהות, הגוף והמיניות בקרב אמניות אלו. בה בעת מאמרה של דקל חותר, הלכה למעשה, תחת קטגוריות קבועות של הגירה או פליטות. לכן, על דרך הילוכו, מאמר זה קרוב לתאוריות פמיניסטיות עכשוויות המציגות את החוויה הנשית כצורה חדשה של "נומאדיות", הנמצאת מעבר לקטגוריות סטטיות מוכרות.¹⁰ אבנר דינור בוחן את התרבות היהודית-גרמנית המודרנית מנקודת מבט של מחקר פוסט-קולוניאלי ושוזר שדות שיח נפרדים: המחקר ההיסטורי על יהודי גרמניה והמחקר הפוסט-קולוניאלי על חברות שוליים בנות-כלאיים (היברידיות). מנקודת מבט זו דינור מראה כיצד מה שהוא מכנה "תרבות-המקף היהודית-גרמנית-אוניברסלית" הציבה חלופה ללאומיות, אך בלי להיות תת-תרבות מוחלשת, מדוכאת וכפופה לתרבות הלאומית ההגמונית. באופן זה מאתגר דינור לא רק את המחקר הקיים על יהודי גרמניה, אלא גם את המחשבה הפוסט-קולוניאלית, הנוטה להניח מראש קשר בין חברות שוליים לבין חוויה מוחלשת ומדוכאת. ברוח מתודולוגית דומה קוראת קציעה עלון את יצירתו העשירה של אהרן אפלפלד. בניגוד לנימה הנהוגה במחקר הקיים, המסווג את אפלפלד בקטגוריה של "ספרות שואה", עלון קוראת את אפלפלד מנקודת מבט פרשנית המשלבת באופן ייחודי הגות פוסט-קולוניאלית (פנון, באבא, סעיד), מתודה לקאניאנית ואיקוניזציה מבית מדרשו של עמנואל לוינס. בהתבסס על נקודת מבט מורכבת זו היא מדגימה כיצד אצל אפלפלד "השואה אינה 'הדבר עצמו' אלא משמשת הצבעה עליו". לפי עלון, השואה אצל אפלפלד היא ביטוי לדיכוי אתני-דתי ולסערות הפוקרות את נפש המדוכא הרוח-מאמץ את פרספקטיבת הדיכוי, המעצבת ומעוותת את נפשו. מאמרה של עדי אפעל, החותם קובץ זה, בוחן את המתודה האיקונוולוגית של היסטוריון האמנות היהודי-גרמני ארווין פנופסקי ואת יסודותיה הניאו-קאנטיאניים מנקודת מבט תאור-פילוסופית. אפעל מצביעה על האיקונוולוגיה של פנופסקי כמתודה איקונודולית (Iconodulist = יריד התמונה) מודרנית. מתוך תפיסת האיקונודוליותם כבסיס של מדעי הרוח (ההיסטוריים) בכללם, היא מבקשת לעמוד באופן ביקורתי על הכשלים הפנימיים המצויים באיקונודוליות הניאו-קאנטיאני של מדעי הרוח, בעיקר כאשר הוא מחלן את "עבודת הקודש של העבר".

הקורא העברי ימצא במאמרים אלה קול מחקרי מקורי ועכשווי ועדות להשתלבותו של המחקר העדכני ביותר בארץ במסגרת המגמות והגישות הנהוגות היום בעולם.

הערות

1. Christoph Schmidt, *Der häretische Imperativ: Überlegungen zur theologischen Dialektik der Kulturwissenschaft in Deutschland*, Tübingen: Niemeyer, 2000, p. 5
2. Stephen Kern, *The Culture of Time and Space, 1880-1918*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003
3. ולטר בנימין, "על מתכונתה של הפילוסופיה העתידית", בתוך: ולטר בנימין, המטאפיזיקה של הנועורים, תרגום: דנית דותן, תל אביב: רסלינג, 2009 (ברפוס).
4. על מקורה של תפיסת הטבע המכניסטית ראו למשל Samuel R. Levin, *Metaphoric Worlds: Conceptions of a Romantic Nature*, London: Johns Hopkins, 1993, pp. 156-178
5. על שטיינר והאנתרופוסופיה ראו Helmut Zander, *Athroposophie in Deutschland*, B. 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, pp. 570-580
6. זיגמונד פרויד, "פסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האני", בתוך: זיגמונד פרויד, כתבי זיגמונד פרויד, תל אביב: דביר, תשכ"ו, עמ' 67.
7. דניאל בוירין, "נשף המסיכות הקולוניאלי: ציונות, מגדר וחיקוי", תיאוריה וביקורת, 11 (1997), עמ' 123-144.
8. Gilles Deleuze and Felix Guattari, *Anti-Oedipus, Capitalism and Schizophrenia*, New York: Viking Press, 1977
9. Steven Aschheim, *Beyond the Borders: The German-Jewish Legacy Aboard*, Cambridge: Cambridge UP, 2007, p. 5
10. Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York: Columbia UP, 1994, pp. 21-28